

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkçe Söz Diziminin Sınırlılıkları
Constraints of Turkish Syntax

Nuh Doğan*

Öz: Dillerin bir biçim oluşundan kaynaklanan doğal eksikliklerinin yanı sıra dillerin söz diziminden kaynaklanan ayrıca birtakım kısıtlılıkları ve olanakları vardır. Dillerin dil-dışı gerçekliği anlatacak sonsuz ve eksiksiz imkânları yoktur. Dillerin söz diziminin belirli bir kapasitesi ve sınırlılıkları vardır. Bir dilin temel söz dizimsel yapıları söz diziminin kapasite ve sınırlılıklarının ne olduğunu ortaya koyabilmektedir. Söz dizimsel kapasite ve sınırlılıklar aynı zamanda belirli kısıtlar ve olanaklar da ön görür. Türkçenin söz dizimi yapıları incelendiğinde üç temel söz dizimsel kısıtlılığın olduğu anlaşılır. Bunlar (i) en az bir üye kısıtı, (ii) ikinci hâlin imkânsızlığı (ii) en fazla dört üye kısıtı şeklinde ifade edilebilir. Bu kısıtlar edilgenleştirme ve ettirgenleştirme gibi dil bilgisel süreçlerle zorlanır ve söz konusu kısıtlılıkların ön gördüğü söz dizimsel sınırlar aşılmaya çalışılır. Ancak Türkçenin söz dizimi bu girişimleri engeller. Söz diziminin kısıtlılıkları Türkçe'yi birden fazla anlamsal kategori için aynı söz dizimsel yapıları kullanmaya zorlar. Bu, farklı fiil şekillerinin aynı söz dizimsel yapıda aynı ya da yakın anlamda kullanılmasına, dolayısıyla Türkçede söz dizimsel karmaşıklığın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Araştırmanın sonucunda söz dizimsel sınırlılıkların belirsizliklere neden olmakla birlikte kimi zaman yeni anlamsal okumalara imkân verdiği ve yeni anlamsal kategorilerinin ortaya çıkmasını sağladığı iddia edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe söz dizimi, söz dizimsel yapılar, dil bilgisel süreçler, söz dizimsel kapasite, söz dizimi-morfoloji ilişkisi

Abstract: In addition to the natural deficiencies of languages arising from being a form, there are also some limitations or possibilities arising from the syntax of languages. Languages do not have endless and complete possibilities to describe non-linguistic reality. The syntax of languages has a certain capacity, certain limitations, and possibilities. The basic syntax structures of a language can reveal its syntactic limitations and possibilities. When the syntax structures of Turkish are examined, it is understood that there are three basic syntactic limitations. These can be expressed as i) at least one member condition, ii) second condition impossibility, iii) maximum four member conditions. These conditions are forced by grammatical processes such as passivation and causation, and the syntactic limits set by the conditions in question are tried to be overcome. This, sometimes, leads to ambiguity in the syntax, and sometimes it causes the formation of new semantic categories. The limitations of Turkish syntax force the same syntactic structures to be used for more than one semantic category. This has led to the use of different verb forms in the same or close sense in the same syntactic structure, thus leading to the emergence of syntactic complexity in Turkish. As a result of the research, it has been claimed that syntactic limitations cause ambiguities, but sometimes allow new semantic readings and provide the emergence of new semantic structures.

Keywords: Turkish syntax, syntactic structures, grammatical processes, syntactic capacity, syntax-morphology relations.

* Doç. Dr., Ondokuzmayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Samsun/ Türkiye
ORCID: 0000-0001-8935-8428 E-posta adresi: nuhdogan55@hotmail.com

Received/Geliş: 01 November/Kasım 2021

Düzeltilme/Revised form: 23 November/Kasım 2021

Accepted/Kabul: 26 November/Kasım 2021

Published/Yayın: 25 December/Aralık 2021

Giriş

Saussure'ün *töz* ve *biçim* ayrımının temelinde dil göstergelerinin yani biçimin dil-dışı gerçekliğin bir başka deyişle tözün birebir aynısı ya da kopyası olmadığı düşüncesi yatar. Bu, dil-dışı gerçekliğin yahut bir düşünce ya da kavramın anlatımında dil bilimsel biçimin yetersiz kaldığı, dolayısıyla dil-dışı gerçekliğin kısıtlandığı anlamına gelir. Diller gerçeği kendi imkânlarına göre belirtir ya da bir biçime sokar. Bir dil hangi biçimi kullanırsa kullansın aslında dil-dışı gerçeği tümüyle yansıtamaz ve anlatamaz. Dillerin gerçeğin ancak bir bölümünü kendi deneyimlerinden ve bakış açısından hareketle kısmen anlatabildiği ve her biçimin dil-dışı gerçekliği bir ölçüde kısıtladığı ileri sürülebilir. Biçim terimi yapıyla eş anlamlıdır (Kıran ve Kıran, 2013: 171). En küçük yapı göstergeler ise en büyük yapının “cümle” olduğu söylenebilir. Nasıl bir biçim dil-dışı gerçekliğin aynısı ya da kopyası değilse ve göstergeler biçim olarak gerçeğin ancak bir bölümünü anlatabiliyorsa cümlenin de düşünce ya da olayı ve olaya dair kimi başka ayrıntıları tümüyle yansıtmamasının imkânı yoktur.

Dillerin bir biçim oluşundan ileri gelen doğal kısıtlılıklarının yanı sıra bir kavram, düşünce ya da olayın anlatımında dil bilgisinden kaynaklanan başka bazı özel sınırlılıklarının da olduğu ileri sürülebilir. Dillerin kullandığı biçimler hem gösterge hem de yapı anlamında birbirinden farklıdır ve dillere özgüdür. Dolayısıyla her biçimin dillere özgü kimi doğal sınırları ve kısıtlılıkları vardır. Cümle, dil-dışı dünyada gerçekleşen olayları anlatan bir biçim ya da yapıysa bu yapının esasen anlattığı olaya göre biçim aldığı ancak bu biçimin dillerin söz diziminden ve dil bilimsel süreçlerinden etkilendiği söylenebilir. Bir dil-dışı gerçeklik olarak olay ya da süreci anlatan dil bilimsel biçim ya da gösterge fiildir. Fiil, birebir kopyası olmasa da dil-dışı dünyada ifade ettiği olay ya da gerçekliğin tabiatına göre belirli bir biçim meydana getirir. Bu, dillerde olaya göre oluşan ve çeşitlenen belirli biçimlerin ya da temel söz dizimsel yapıların ortaya çıkmasına neden olur. Bu yapılar, dillere kimi kısıtlılıklar ve olanaklar sunan belirli söz dizimsel kapasite ve sınırlılıklar ön görür. Dil bilimsel süreçler genellikle bu temel biçim ya da yapıların ön gördüğü kapasite ve sınırlılıklar içinde işler. Ancak *edilgenleştirme* (passivization) ve *ettirgenleştirme* (causavization) gibi kimi dil bilimsel süreçler bazen söz diziminin ön gördüğü kapasite ve sınırlılıkları zorlar. Buna karşın dillerin söz dizimsel kapasite ve sınırlılıkları dil bilimsel süreçlerin¹ girişimlerini ya tümüyle engeller ya da belirli ölçülerde kısıtlar. Bu durum bazen bir söz dizimsel karmaşıklık ve anlam belirsizliğinin, başka bir deyişle çok anlamlılığın bazen de yeni anlatım biçimlerinin ve anlam kategorilerinin gelişmesine neden olur. Bu, söz diziminin dil bilimsel süreçlerle sağlanan ettirgenlik, edilgenlik gibi anlamsal kategoriler üzerinde belirgin bir etkisinin olduğu anlamına gelir. Bununla birlikte *canlılık* ya da *canlılık hiyerarşisi* (animacy hierarchy), rol ya da *özne seçme hiyerarşisi* (subject choice hierarchy) gibi dil bilimsel olguların da söz dizimi üzerinde etkisi vardır (bk. H.P. Branigan vd. 2007, Dik 1989). Branigan vd. (2007) canlılığın hem dil bilimsel ilevler üzerinde hem de söz dizimi üzerinde etkisi olduğunu ileri sürer. Söz dizimsel sınırlılıklar olmamasına karşın belirli fiil sınıflarına duyarlı olarak canlılık ya da rol hiyerarşisi söz dizimsel kısıtlar getirebilmektedir (bk. Özsoy 2009, Uzun 2004, Doğan 2015). Ancak canlılık ve rol hiyerarşisinin etkisinin de söz diziminin sınırlılıkları içinde kaldığı ileri sürülebilir.

Dil bilimi yazın alanında *dönüşümsel* ya da *evrensel dil bilgisi* (universal grammar) çevresinde derin yapılar uygulanan dönüşümlerle elde edilen yüzey yapıların *taşınım* (movement) ve *yükselme* (raising) gibi söz dizimsel süreçlerde ön gördüğü dönüşüm kısıtlılıklarıyla ilgili çok fazla araştırma yapılmıştır (bk. Ross 1967, Perlmutter 1970, Schwartz 1972, Chomsky 1973, McCloskey 1993). Taşınım sürecindeki kısıtlılıklar Ross (1967)'nin, geleneksel olarak *ada* (island) ya da *ada kısıtları* (island constraints) adı verilen, “söz dizimsel yapısının dışına taşınamayacak birçok söz dizimsel yapı ya da kategorinin olduğuna” yönelik iddiasına dayanır. Türkçe söz diziminin kısıtlarıyla ilgili Türkçe dil bilimi yazın alanında da bu minvalde yayınlar yapılmıştır (bk. Sezer 1983, Özsoy 1996, Kornfilt 2003, Uzun 2004, Çakır 2015, Çakır 2016). Evrensel dil bilgisinde İngilizce temelinde belirlenen kısıtlama türlerinin Türkçe için çoğunlukla geçerli olmadığı ve kısıtlar oluşturmadığı görülür (bk. Uzun, 2004: 77-90). Bununla birlikte Türkçe söz diziminin sınırlılıkları bu çalışmada evrensel dil bilgisinin yaklaşımları temelinde ele alınmamıştır. Bir dilin söz diziminin temel kapasite ve sınırlılıkları fiillerin *istem* (valency) bilgisinin betimlenmesiyle elde edilebilecek “söz dizimsel yapılar” aracılığıyla

¹ Dil bilimsel süreçlerin dil-dışı dünyada gerçekleşen daha girift olayların anlatımı için başvurulan bir yol olduğu ileri sürülebilir.

belirlenebilir. Bu nedenle araştırmanın kuramsal alt yapısı, *istem dil bilgisine* (valency grammar) ve bu bakış açısıyla yapılmış çalışmaların verilerine dayanır. Bu çalışmada Türkçe söz diziminin sınırlılıklarının ve kaynağının ne olduğu, Türkçe söz dizimsel sınırlılıkların hangi kısıtlılıklar ve olanaklar sunduğu, sınırlılıkların hangi temel söz dizimsel karmaşıklıklara ve anlam bulanıklığına yol açabileceği tartışılmıştır. Araştırma Türkiye Türkçesiyle sınırlıdır. Kuramsal savı doğrulamak için derlem-temelli (corpus-based) bir yaklaşım benimsenmiştir. Kullanılan örnek cümlelerin büyük bölümü Türkçe Ulusal Derlem (TUD) (Aksan vd. 2012)'den çekilmiştir.

1. Türkçenin Temel Söz Dizimsel Yapıları

Temel söz dizimi yapılarıyla söz diziminin kapasite ve sınırlılıkları arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Temel söz dizimi yapılarından bir dilin söz diziminin kapasite ve sınırlılıkları belirlenebilir. Söz diziminin kapasite ve sınırlılıkları ise kimi söz dizimsel kısıtlar ve olanaklar ön görür. Dillerin söz dizimsel kapasite ve sınırlılıkları ise fiillerin istem/üye yapı bilgisinin belirlenmesiyle elde edilebilir. Dil-dışı dünyadaki olay ya da süreçleri anlatan fiiller, olayların türüne ve olayda rol alan katılanlara ve katılanların sayısına göre dilde belirli söz dizimsel davranışlar sergiler. *İstem* (valency) adı verilen bu gizil güç, dilde göstergelerden daha büyük belirli biçimlerin ya da yapıların oluşmasını sağlar. İstem, özellikle fiillerin cümlede belirli anlamsal rolleri yüklenen belirli sayı ve tipte gerek duyduğu mantıksal, söz dizimsel, anlamsal üye kapasitesi olarak tanımlanabilir. Türkçe bir fiil buna göre cümlede belirli mantıksal, söz dizimsel ve anlamsal özellikleri olan en az 1, en fazla ise 3 “zorunlu” üyeye gerek duyar. Fiiller, söz konusu gereksinimlerinden dolayı çevresinde üyelerinin dillere özgü biçimde gerçekleşebileceği belirli söz dizimsel boşluklar açar. Türkçe fiillerin çevresinde açtığı söz dizimsel boşluklar Özne, Nesne ve Tümleç işlevlerinde gerçekleşen belirli durum ekli tamlayıcılarla doldurulur. Bu, farklı ve öncelikli söz dizimsel yapıları ortaya çıkarır. Türkçede özellikle üç (3) üyeli fiiller artı bir (+1) seçimli üyeye kullanılabilmektedir. Bu, cümlede bir fiilin biri seçimli ya da isteğe bağlı olmak üzere en fazla 4 [$3+(1)$] üyeye kullanılabileceği söz dizimsel yapıların olduğu anlamına gelir. Bununla birlikte fiillerin sözlüksel anlamına göre üç (3) üyeli fiillerin üçüncü söz dizimsel üyesi dilsel bağlamın ve dil bilgisinin etkisiyle seçimli kullanılabilir². Bu, dil bilimsel süreçlerin yeni anlam kategorileri üretmesine ve alternatif ifade biçimlerinin oluşmasına imkân verir. Dördüncü (4.) üyenin seçimli kullanılması temel söz dizimsel yapıların önceliğini ve niceliğini etkilemez. Türkçede istem ile *durum* (case) kategorisi arasında yakın bir ilişki vardır. Fiilin üyeleri söz diziminde durum aracılığıyla gerçekleşir. Durum ekli tamlayıcıların her biri fiilin üyelerinin birer gerçekleşme biçimidir. Bu nedenle tamlayıcı tipleri durum terimlerinin kısaltmasıyla etiketlenmiştir: YAL(ın durum ekli tamlayıcı), YÜK(leme durum ekli tamlayıcı), YÖN(elme durum ekli tamlayıcı), ÇIK(ma durum ekli tamlayıcı), VAS(ıta durum ekli tamlayıcı), BUL(unma durum ekli tamlayıcı). Tamlayıcı tiplerini temsil eden bu etiketler Tablo 1’de söz dizimsel yapıların tanımlanmasında söz dizimsel çerçevede işlevsel olarak kullanılmıştır. Türkçe fiillerin mantıksal ve söz dizimsel istem sınıflarının belirlendiği Doğan (2018)’de söz dizimsel kısıtlılıklar ve olanaklar ön gören aşağıdaki söz dizimsel yapıların öncelikli olduğu tespit edilmiştir. Doğan (2018)’de fiillerin çevresinde oluşturduğu 40 söz dizimsel yapıdan Tablo 1’de yeniden düzenlenen 11’nin öncelikli ve temel olduğu belirlenmiştir.

² *önermek* fiili üç üyeli olmasına karşın (i)’de yan cümle tamlayıcısındaki iyelik işaretleyicisinden ötürü YÖN tamlayıcısı yani üçüncü söz dizimsel üye seçimli gerçekleşirken (ii)’de YÖN tamlayıcısına zorunlu olarak ihtiyaç duyar.

i) İngilizce okumalarımı polisiye romanla başlamamı önerdi.

ii) Bize hemen gruba katılmayı önerdi.

Tablo 1: Türkçenin Temel Söz Dizimsel Yapılar

a.	[YAL] ÖZNE + Fiil
b.	[YAL] ÖZNE + [YÜK] NESNE + Fiil
c.	[YAL] ÖZNE + [YÖN] TÜMLEÇ + Fiil
d.	[YAL] ÖZNE + [ÇIK] TÜMLEÇ + Fiil
e.	[YAL] ÖZNE + [VAS] TÜMLEÇ + Fiil
f.	[YAL] ÖZNE + [BUL] TÜMLEÇ + Fiil
g.	[YAL] ÖZNE + [YÜK] NESNE + [YÖN] TÜMLEÇ + Fiil
h.	[YAL] ÖZNE + [YÜK] NESNE + [ÇIK] TÜMLEÇ + Fiil
i.	[YAL] ÖZNE + [YÖN] TÜMLEÇ + [ÇIK] TÜMLEÇ + Fiil
j.	[YAL] ÖZNE + [YÜK] NESNE + [VAS] TÜMLEÇ + Fiil
k.	[YAL] ÖZNE + [YÜK] NESNE + [YÖN] TÜMLEÇ + (ÇIK) TÜMLEÇ + Fiil

Söz dizimsel yapılardaki tamlayıcı tiplerinin önem derecesi aynı değildir. Kimi söz dizimsel üyelerin diğerlerine nazaran daha önemli olduğu, buna bağlı olarak tamlayıcı tipleri arasında dil bilimsel işlevler hiyerarşisine koşut bir şekilde önem hiyerarşisinin olduğu söylenebilir. Her bir söz dizimsel yapıda yer alması açısından değerlendirme yapıldığında en önemli tamlayıcının YAL olduğu ve YAL> YÜK> YÖN> ÇIK> VAS> BUL şeklinde ifade edilecek bir tamlayıcı hiyerarşisinin varlığından söz edilebilir. Söz dizimsel etkisi olan sözlüksel ve dil bilimsel süreçlerin bu hiyerarşiyi izlediği söylenebilir. Tablo 1’deki söz dizimsel yapılardan Türkçe söz diziminin ancak belirli sayıda ve belirli durum ekli tamlayıcılara izin verdiği ve aynı türden tamlayıcıların cümlede gerçekleşmesini engellediği anlaşılmaktadır. Bu kısıtlılıklar, dil bilimsel süreçler söz konusu olduğunda söz dizimsel belirsizliklere neden olmakla birlikte kimi zaman yeni anlamsal okumalara imkân verdiği ve yeni anlamsal kategorileri ortaya çıkardığı görülür.

2. Dil Bilimsel Süreçlerin Temel Söz Dizimsel Yapılara Etkisi

Edilgenleştirme, ettirgenleştirme gibi temel dil bilimsel süreçlerin fiillerin istem bilgisinin ortaya çıkardığı söz dizimsel yapılar üzerinde önemli etkileri vardır. Türkçede biçim bilgisiyle sağlanan dil bilimsel süreçler söz diziminde değişikliklere neden olur. Bu değişiklikler kimi zaman söz diziminin kapasitesi ve sınırlılıkları dâhilinde gerçekleşirken kimi zaman da söz diziminin kapasite ve sınırlarını zorlar. Ettirgenleştirme bunu söz dizimsel üyelerin sayısını artırarak, edilgenleştirme ise üyelerin sayısını azaltarak yapar. Dil bilimsel süreçlerin neden olduğu söz dizimsel değişikliklerin bir taraftan yeni anlamsal kategorilerin oluşmasını sağlarken bir taraftan da söz diziminin sınırları zorlandığından anlam belirsizliklerine yola açtığı ileri sürülebilir.

Dil bilimsel süreçler söz diziminde üye sayısını artırırken ve azaltırken ya da üyeler arasında dizimsel değiştirim yaparken yukarıda sözü edilen YAL> YÜK> YÖN> ÇIK> VAS> BUL “tamlayıcı hiyerarşisini” izlemek durumunda kalır. Ettirgenleştirmeye söz dizimine üye katılırken sırasıyla önce YAL, sonra YÜK en son da YÖN tamlayıcısı söz dizimine dâhil olur. Söz diziminden üye azaltırken hiyerarşinin tersine işlediği iddia edilebilir. Belirli koşullar altında söz diziminden önce YÖN, sonra YÜK, en sonra da YAL tamlayıcısının silindiği söylenebilir. Ancak silme ya da eksiltme işleminin hiyerarşik çizgide YÖN noktasına kadar sözlüksel süreçlerle, YÜK noktasından itibaren dil bilimsel süreçlerle mümkün olduğu görülür. Bundan dolayı Tablo 1’de üç tamlayıcıdan oluşan söz dizimsel yapıların YÖN, ÇIK ve VAS tamlayıcıları sözlüksel olarak seçimli gerçekleşebilir ve cümleden sözlüksel bağlamın da etkisiyle dil bilimsel süreçlerden bağımsız şekilde silinebilir. Ancak YAL ve YÜK tamlayıcılarının söz diziminden silinmesi ancak dil bilimsel süreçlerle elde edilebilir. Dil bilimsel süreçlerle söz diziminden üye silmek sözlüksel üye silmenin aksine yeni anlamsal kategorilerin oluşmasına neden olur.

3. Türkçenin Söz Dizimsel Kısıtlılıkları

Tablo 1’de verilen söz dizimsel yapılardan hareketle Türkçe söz diziminin kapasite ve sınırlılıkları ve bunların ön gördüğü kısıtlılıklar ve olanaklarla ilgili kimi genellemelere ulaşılabilir:

- Türkçe bir cümlede özne işlevinde gerçekleşen en az bir tamlayıcı bulunur.
- Türkçe bir cümlede aynı türden iki tamlayıcı gerçekleşemez.

iii. Türkçe bir cümlede en fazla dört tamlayıcı yer alabilir.

Türkçe bir fiilin en az 1 (bir), en fazla da 4 (dört) durum ekli tamlayıcı ya da söz dizimsel üyeye kullanılabilmesi Türkçe söz diziminin kapasitesini ifade eder. Bu, aynı zamanda Türkçe söz diziminin en önemli sınırlılıklardan da biridir. Bu sınırlılık özellikle edilgenleştirme, ettirgenleştirme ve dönüşlüleştirme gibi dil bilgisel süreçlerle aşılacak istendiğinde girişim engellenir. Bu, “Türkçe bir cümlede aynı türden iki tamlayıcı gerçekleşemez” kısıtlılığıyla yukarıda da ifade edildiği gibi birden fazla okumanın mümkün olduğu bir söz dizimsel karmaşıklığa neden olur ya da yeni bir anlamsal kategori gelişir. Dil bilgisel süreçlerin neden olduğu değişiklikler söz dizimsel kapasite ve sınırlılıkları içerisinde kaldığı sürece sorun oluşturmaz. Ancak söz dizimi ve morfolojinin mücadelesi her bu sınırlar içerisinde gerçekleşmez. Türkçede morfolojinin söz diziminin sınırlarını ihlal edecek etkisi vardır. Tablo’daki söz dizimsel yapıların şu söz dizimsel kısıtlılıkları ön gördüğü söylenebilir.

3.1. En Az Bir (1) Üye Kısıtı

Türkçe fiiller özne nesne ya da tümleç olarak gerçekleşen gizli ya da açık en az bir üyeye ihtiyaç duyar. Türkçe fiiller cümlede söz dizimsel bir üye olmaksızın, başka bir ifadeyle tamlayıcısız kullanılamaz. Bu, edilgenleştirme üye azaltan bir dil bilgisel bir işlem olduğundan aynı zamanda tek üyeli fiillerin de edilgenleştirilemeyeceği, söz diziminin çoğunlukla buna izin vermeyeceği anlamına gelir (1b, 2b). Tek üyeli fiillerin öznesi dolayısıyla en öncelikli tamlayıcısı ancak fiillerin istem/üye bilgisi dışında yer alan *ekleni* (adjunct)³ unsuruyla kullanıldığında silinebilir (2c). Ancak bu şekilde teşkil edilen yapıların artık edilgenlik anlamı ifade ettiğini ve fiilin de “üyesiz kullanıldığını” ileri sürmek güçtür. (2c)’de fiilin istem/ üye yapı bilgisi dışındaki unsurların yani eklentilerin zorunlu söz dizimsel bir üyeye dönüştüğü ve fiilin de Taneri (1993)’ün de belirttiği gibi *orta çatıya* (middle voice) dönüştüğü söylenebilir.

1a) Yemek_[YAL Etkilenen] ÖZNE pişti.

1b) * ___ pişildi.

2a) Bebek_[YAL Deneyimci] ÖZNE uyuyor.

2b) * ___ uyuyor.

2c) Burada_[BUL Yer] TÜMLEÇ uyunmaz.

Türkçede fiilin üye sayısını azaltan dil bilgisel süreçler, farklı anlamsal kategorileri ifade etmek için müşterek söz dizimsel yapıları kullanmak zorunda bıraktığından kimi anlamsal belirsizliklerin ya da birden fazla okumanın mümkün olduğu durumlar ortaya çıkar. (3a), (4a) ve (5a)’da sırasıyla *yıkamak*, *yıkılmak* ve *germek* fiillerinin üye sayısı üye azaltan dil bilgisel süreçlerle azaltılmış ve aynı söz dizimini paylaşan yapılar oluşmuştur. “Söz dizimsel karmaşıklık” adı verebilecek bu durum birden fazla okuma imkânı verdiği için anlam belirsizliğine yol açtığı söylenebilir. Söz dizimsel yapıları aynı olmasına karşın (3a) dönüşlülük ve edilgen; (4a) edilgen ve *ayrık geçişsiz* (unaccusative), (5a) ise *özneli geçişsiz* (unergative) olarak okunabilir. Hangi okumanın geçerli olacağı bağlama bağlı olarak netleşir. Bu söz dizimsel yapıların okunabilmesi için anlamsal rol betimlemesinin yapılması da yeterli değildir. Söz konusu cümlelerde Öznenin aynı anlamsal rolleri yüklenmesi çoklu okumanın önüne geçememiştir. Bağlam-bağımsız okuma için her birinin ilgili anlamsal kategoriye özgü söz dizimsel davranışının olması gerekir ancak Türkçenin söz dizim koşulları altında böyle bir ayırım yapmak mümkün değildir. (3c)’nin söz dizimsel karmaşıklığı gideren alternatif yapı olduğu söylenebilir ancak bu yapının Batı dillerinin etkisiyle Osmanlı Türkçesinin sonlarına doğru sonradan ortaya çıktığını (bk. Erdem, 2000), esasen Türkçede *tarafındanlı* yapıların olmadığını günümüzde bile belirli metin türlerinde kullandığı görülür. Bununla birlikte söz dizimsel karmaşıklık durumunda anlamsal rol betimlemesinin hiç işe yaramayacağı düşünülmemelidir. Aksine çoğu durumlarda söz dizimsel karmaşıklık tamlayıcıların

³ Eklenti ya da *isteğe bağlı öğeler* terimi ve daha ayrıntılı bilgi için bk. Doğan, 2011.

anlamsal rollerinin betimlenmesiyle giderilebilir. Bu nedenle araştırmada kullanılan cümlelerin anlamsal rol yapısı da betimlenmiştir⁴.

- 3a) Çocuk_[YAL]^{Eden}ÖZNE yıkandı.
 3b) Çocuk_[YAL]^{Eden}ÖZNE (kendi) yıkandı.
 3c) Çocuk_[YAL]^{Etkilenen}ÖZNE (annesinden tarafından) yıkandı.
 4a) Duvar_[YAL]^{Etkilenen}ÖZNE yıkıldı.
 4b) Duvar_[YAL]^{Etkilenen}ÖZNE (kendi kendine) yıkıldı.
 4c) Duvar_[YAL]^{Etkilenen}ÖZNE (görevliler tarafından) yıkıldı.
 5a) Çocuk_[YAL]^{Eden}ÖZNE gerildi.

3.2. İkinci Hâlin İmkânsızlığı Kısıtı

Türkçe söz dizimi bir cümlede aynı dil bilgisel işlevde gerçekleşen aynı türden birden fazla durum ekli tamlayıcı ya da söz dizimsel üyeye genellikle izin vermez. Yani cümlede en fazla bir YAL, en fazla bir YÜK, en fazla bir YÖN vs. tamlayıcısı bulunabilir.

- 6a) Turan_[YAL]^{Eden}ÖZNE suyu_[YÜK]^{Etkilenen}NESNE içti.
 7a) Turan_[YAL]^{Eden}ÖZNE suyu_[YÜK]^{Konu}NESNE dolaba_[YÖN]^{Hedef}TÜMLEÇ koydu.

Aynı türden iki tamlayıcı tipinin ve dolayısıyla iki dil bilgisel işlevin cümlede bulunduğu örnekler ileri sürülebilir bile bu yapılar esasen farklı yapılar ve bunlar muhtemelen ya söz dizimsel dönüşüm geçirmiştir ya dilin doğal kullanım biçimleri değildir ya da söz dizimsel karmaşıklığın giderilmesi için belirli anlamsal kategorinin anlatımında kullanılan alternatif bir yapıdır.

3.2.1. İki Nesnenin İmkânsızlığı

Türkçe söz dizimi cümlede nesne işlevinde gerçekleşen yükleme durum ekli iki tamlayıcı ya da söz dizimsel üyeye izin vermez. (8a)'da iki nesnenin dolayısıyla iki yükleme durum ekli tamlayıcının (YÜK) olduğu ileri sürülebilir ancak bu yapı "o, öğretmendir" iç cümlesinin öznesinin ana cümlede fiilinin *olağan dışı durum yüklemesiyle* (Exceptional Case Marker-ECM) yükselmeye (raising) maruz kalması sonucu oluşur (bk. Zidani-Eroğlu 1997; Doğan 2015). Ancak bu yapıların esasen diller arası ilişkilerin etkisiyle İngilizce ve Almanca gibi Hint-Avrupa dillerinin söz diziminden aktarıldığı, bir söz dizimsel kod kaydırımı ya da kopyalama örneği olduğu söylenebilir. Zira Türkiye Türkçesinin söz dizimi özellikle basın yayın dilinde Avrupa dillerinin yoğun etkisi altındadır (Johanson, 2007: 99). Bu yapıların ettirgenleştirilememesi buna bir delil olarak gösterilebilir (8b) (bk. Doğan, 2015).

- 8a) Herkes_[NOM]ÖZNE, onu_[ACC]NESNE öğretmen_[ACC]NESNE sanıyor.
 8b)*O_[NOM]ÖZNE herkese_[DAT]TÜMLEÇ onu_[ACC]NESNE öğretmen_[ACC]NESNE sandırıyor.

3.2.2 Aynı Türden İki Tümlecin İmkânsızlığı

Türkçenin temel cümle yapı kalıpları incelendiğinde söz diziminin tümleç işlevi gören aynı durum ekli iki tamlayıcı ya da söz dizimsel üyeye de izin vermediği anlaşılır. Ancak bu kısıtlama ettirgenleştirme gibi dil bilgisel süreçlerle zorlanır. Türkçe normal koşullarda söz diziminde 4 (dört) üyeye izin vermesine karşın (9c)'de ettirgenleştirilmenin söz dizimine katmaya çalıştığı yönelme durum ekli söz dizimsel üye engellenir. Bu, ettirgenleştirilmenin (9b)'de fiilin üye sayısını hiçbir şekilde artırmadığı anlamına gelmez. Dil bilgisel süreç *koymak* fiilinin üye sayısını mantıksal ve anlamsal düzeyde +1 nispetinde artırmıştır ancak bu söz dizimine yansımamıştır (9b). Bu durum şu şekilde izah edilebilir. Ettirgenleştirilmenin kattığı yeni mantıksal ve anlamsal üye söz dizimine özne kapısından giriş yapar (9c). Bu işlem, tamlayıcı hiyerarşisine göre sırasıyla YÜK ve YÖN söz dizimi boşluklarının doldurulmasıyla sonuçlanır. Bu açıdan yeni söz dizimsel üyenin cümleye giriş kapısının YÜK ve YÖN

⁴ Türkçe söz diziminde kullanılabilir anlam bilimsel rol listesi için bk. Uzun, 2000; Doğan, 2011.

konumları olduğu söylenebilir. (9b)'de yeni söz dizimsel üyenin gerçekleşebileceği söz dizimsel boşluklar dolu olduğundan, söz diziminin kapasitesi uygun olmasına karşın yeni söz dizimsel üyenin söz dizimine katılımı “cümlede aynı türden iki tamlayıcı ya da tümleç kullanılamayacağından” engellenmiştir. Türkçe Ulusal Derlem'den (TUD) *koydurmak* fiilinin söz dizimsel davranışları denetlendiğinde ettirgenleştirmenin söz dizimine kattığı yeni üyenin cümlede rol alamadığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde *sormak* fiilinin üyesinin artırılmasıyla elde edilen (10b)'nin ise (9b)'ye nazaran aynı nedenlerle daha belirsiz ya da kabul edilemez olduğu rahatlıkla söylenebilir.

9a) O_[YAL]Eden_{ÖZNE} porsiyonları_[YÜK]Etkilenen_{NESNE} plastik tabaklara_[YÖN]Hedef_{TÜMLEÇ} koydu.

9b) (Ben)_[YAL]Tetikleyici_{ÖZNE} Porsiyonları_[YÜK]Etkilenen_{NESNE} plastik tabaklara_[YÖN]Hedef_{TÜMLEÇ} koydurdu.

9c) *(Ben)_[YAL]Tetikleyici_{ÖZNE} Porsiyonları_[YÜK]Etkilenen_{NESNE} ona_[YÖN]Eden_{TÜMLEÇ} plastik tabaklara_[YÖN]Hedef_{TÜMLEÇ} koydurdu.

10a) Ceren_[YAL]Eden_{ÖZNE} arkadaşına_[YÖN]Hedef_{TÜMLEÇ} soru_[YÜK]Konu_{NESNE} sordu.

10b) *Öğretmen_[YAL]Tetikleyici_{ÖZNE} Ceren'e_[YÖN]Eden_{TÜMLEÇ} arkadaşına_[YÖN]Hedef_{TÜMLEÇ} soru_[YÜK]Konu_{NESNE} sordu.

Türkçe söz dizimi bu kısıtlılık durumunda iki alternatif ifade biçimi kullanır. Ya yeni üyenin söz dizimine katılmasını sağlayacak ya da yeni üyenin söz dizimsel gerçekleşmesini işlevsel nedenlerle baskılayacaktır. Bunun için de ya daha önce söz dizimsel boşlukları dolduran aynı tipteki diğer tamlayıcı silinecek ya da Özne seçen yeni mantıksal ve anlamsal üyenin yerinden ettiği eski üyenin söz diziminde gerçekleşmesi baskılanacaktır. Örneğin (12a)'da YAL tamlayıcısının yüklendiği Eden rolündeki üye (12b)'de ettirgenleştirmenin etkisiyle yerinden olmuş ancak cümlede mantıksal ve anlamsal açıdan zımnen bulunsa da söz dizimsel olarak gerçekleşmemiştir. (13a)'daki YAL tamlayıcısının Eden rolünü yüklenen üye ise ettirgenleştirme sonucunda (13b)'de YÖN tamlayıcısıyla gerçekleşmiş ancak bu sefer de Hedef rolündeki üyenin söz diziminde gerçekleşmesi engellenmiştir. Söz diziminin Eden yahut Hedef rolünü yüklenen üyenin gerçekleşmesini engellemesi onların anlamsal istem/üye yapısındaki varlığını engellemeyeceğinden her iki yapının da (12b- 13b) aynı anlamsal kategorinin farklı biçimleri olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir.

12a) O_[YAL]Eden_{ÖZNE} gülleyi_[YÜK]Konu_{NESNE} odanın altına kazdırdığı bu mahzene_[YÖN]Hedef_{TÜMLEÇ} sakladı.

12b) Murat_[YAL]Tetikleyici_{ÖZNE} gülleyi_[YÜK]Konu_{NESNE} odanın altına kazdırdığı bu mahzene_[YÖN]Hedef_{TÜMLEÇ} saklatmıştı. TUD

13a) İnanır mısın, kocam_[YAL]Eden_{ÖZNE} mutfağın anahtarlarını_[YÜK]Konu_{NESNE} bile odaya_[YÖN]Hedef_{TÜMLEÇ} sakladı.

13b) İnanır mısın, (ben)_[YAL]Eden_{ÖZNE} kocama_[YÖN]Eden_{TÜMLEÇ} mutfağın anahtarlarını_[YÜK]Konu_{NESNE} bile saklattım. TUD

Bununla birlikte anlamsal rol yapısı farklı olan söz konusu alternatif ifade biçiminin her zaman kabul edilebilir olduğu söylenemez. (9d)'de *koydurmak* fiil şeklinin (11b)'nin aksine Hedef rolü yüklü eski YÖN tamlayıcısının silinip Eden rolü yüklü yeni söz dizimsel üyenin cümleye katılımına hiçbir şekilde izin vermediği görülür. Bu (11a)'da *saklamak* fiilinin Hedef rolündeki üçüncü üyesinin fiilin anlamında zımnen bulunduğu söz diziminde gerektiğinde seçimli olarak gerçekleşebilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu şöyle bir sonucun çıkmasına yol açar. Eğer üç üyeli fiillerin üçüncü tamlayıcısı seçimli ise ettirgenleştirmenin etkisiyle bu tamlayıcı yüklendiği rolle birlikte silinir, ondan kalan boşluk yeni söz dizimsel üye tarafından doldurulabilir (13b). Üçüncü üye söz dizimsel yapıda seçimli değilse ettirgenleştirme Eden yüklü yeni söz dizimsel üyeyi söz dizimine katamaz. Söz dizimi bu işlemi kısıtlar. Bu durumun çoğunlukla üç üyeli fiillerle ilgili olduğu söylenebilir.

9b) (Ben)_[YAL]Tetikleyici_{ÖZNE} Porsiyonları_[YÜK]Etkilenen_{NESNE} plastik tabaklara_[YÖN]Hedef_{TÜMLEÇ} koydurdu.

9d) *(Ben)_[YAL]Tetikleyici_{ÖZNE} Porsiyonları_[YÜK]Etkilenen_{NESNE} *ona_[YÖN]Eden_{TÜMLEÇ} koydurdu.

13a) İnanır mısın, kocam_[YAL]^{Eden} ÖZNE mutfağın anahtarlarını_[YÜK]^{Konu} NESNE bile ..... sakladı.

3.3. En Fazla 4 (Dört) Üye Kısıtı

Türkçe söz diziminin tekrar ifade edilecek olursa en önemli söz dizimsel sınırlılıklarından bir diğeri bir cümlede en fazla 4 (dört) üyeye kullanılabilesidir. Türkçenin söz dizimsel yapıları dörtten fazla söz dizimsel üyeden oluşamaz. Ettirgenleştirme genellikle söz diziminin kapasitesi dâhilinde ve Türkçe tamlayıcı hiyerarşisine göre +1 oranında cümlede yeni bir söz dizimsel üyenin gerçekleşmesine imkân tanır. Özellikle iki üyeli fiiller ettirgenleştirildiğinde ortaya çıkan yapı söz diziminin sınırları içinde kaldığı için yeni üyenin söz diziminde rahatlıkla rol aldığı görülmektedir (14b). Üç üyeli fiiller ettirgenleştirildiğinde söz diziminin kapasitesi dâhilinde ve tamlayıcı hiyerarşisine göre gerçekleşen söz dizimsel üye genellikle seçimli olarak gerçekleşir (15b). Bundan ötürü (15c)'de *almak* fiilinin ettirgen biçimi söz dizimsel kapasite uygun olduğundan ve söz dizimsel sınırlılıklara takılmadığından rahatlıkla 4 (dört) söz dizimsel üyeye kullanılmıştır. Bununla birlikte (15d)'de ikinci ettirgenlikle söz diziminin kapasitesi aşılmaya çalışıldığından iki okumanın da mümkün olduğu söz dizimsel ve anlamsal bir yapının oluştuğu ileri sürülebilir. *aldırtmak* fiil şeklinin (15d)'de hem eylemi doğrudan bir başkasına yaptırma anlamının hem de yine bir başkasına ancak bu kez bir aracı kullanılarak dolaylı şekilde yaptırma anlamının olduğu söylenebilir. Ancak ikinci okumanın mümkün olabilmesi için ikinci ettirgenliğin kattığı yeni üyenin söz diziminde gerçekleşmesi gerekir ancak söz dizimi buna izin vermediği için yeni bir anlamsal kategori oluşur. “Zorlama” adı verilebilecek bu anlamsal kategori ettirgenliğin bir alt türü olarak kabul edilebilir.

14a) Attila_[NOM]^{Eden} ÖZNE çamaşır suyu_[YÜK]^{Konu} NESNE içti.

14b) Havva_[YAL]^{Tetikleyici} ÖZNE yanlışlıkla Attila'ya_[YÖN]^{Eden} TÜMLEÇ çamaşır suyu_[YÜK]^{Etkilenen} NESNE içirdi. TUD

15a) (O)_[YAL]^{Eden} ÖZNE marketten_[ÇIK]^{Kaynak} TÜMLEÇ sadece maya ve yoğurt_[YÜK]^{Konu} NESNE aldı.

15b) (Ben)_[YAL]^{Tetikleyici} ÖZNE adresini verdiğim marketten_[ÇIK]^{Kaynak} TÜMLEÇ sadece maya ve yoğurt_[YÜK]^{Konu} NESNE aldirdim. TUD

15c) (Ben)_[YAL]^{Tetikleyici} ÖZNE Ona_[YÖN]^{Eden} TÜMLEÇ marketten_[ÇIK]^{Kaynak} TÜMLEÇ sadece maya ve yoğurt_[YÜK]^{Konu} NESNE aldirdim.

15d) Arkadaşım_[YAL]^{Zorlayıcı} ÖZNE az önce bana_[YÖN]^{Eden} TÜMLEÇ matara_[YÜK]^{Konu} NESNE aldirttı.

Ettirgenliğin bu alt türünün en iyi örneğinin (15e)'deki yapı olduğu söylenebilir. Bununla beraber (15d)'deki yapı (15e)'nin aksine ikili okumaya daha müsait olduğundan daha belirsizlik olduğu söylenebilir. Bunun nedeni olarak (15e)'nin rol yapısının farklı olması gösterilebilir. (15e)'nin rol yapısı yukarıda sözü edilen anlamda “dolaylı yaptırma” okumasını engellemektedir.

15e) Hayranlarının ilgisi_[YAL]^{Güç} ÖZNE Ümit Karacan'a_[YÖN]^{Eden} TÜMLEÇ ev_[YÜK]^{Konu} NESNE aldirttı.

Ettirgenleştirme süreçlerinin söz diziminde düzenli olarak yaptığı değişiklikler, söz dizimsel kapasite aşıldığında ortaya çıkardığı belirsizlikler ve yeni bir anlam kategorisinin oluşumu *pişmek* fiili üzerinden daha açık şekilde izlenebilir. (16a)'nın söz diziminin kapasitesi aşılmak istendiğinden belirsizlik taşıdığı söylenebilir. Her ettirgenlik biçiminin +1 oranında üye artırdığı dikkate alındığında (16b)'de birinci ettirgenliğin (-r-) YÜK, (16c)'de ikinci ettirgenliğin (-t-) YÖN tamlayıcısını söz dizimine kattığı görülür. Söz dizimi aynı türden ikinci bir tamlayıcıyı engelleyeceğinden (16d)'de üçüncü ettirgenlik (-tır-) cümlelerin söz dizimsel üye sayısını artıramamış ancak Öznenin Tetikleyici yerine Zorlayıcı rolünü seçmesini sağlayarak ettirgenliğin bir alt türü olarak ifade edilebilecek yeni bir anlamsal kategorinin ifade biçimine dönüşmüştür. Ancak bu (16e)'deki gibi bir okumanın mümkün olmadığı anlamına gelmez. (16e) rahatlıkla pişirme eyleminin bir katılan tarafından bir aracı kullanılarak bir başkasına yaptırılması şeklinde okunabilir. Eğer söz dizimsel sınırlılıklar olmasaydı bir varsayım olarak bunun ifade biçimi (16f) gibi olacağı ileri sürülebilirdi.

16a) Pilav_[YAL]^{Etkilenen} pişti.

16b) Ben_[YAL]^{Eden} ÖZNE pilav_[YÜK]^{Etkilenen} pişirdim.

16c) (O)_[YA] ^{Tetikleyici} ÖZNE bana_[YÖN] ^{Eden} TÜMLEÇ pilav_[YÜK] ^{Etkilenen} TÜMLEÇ pişirtti.

16d) (O)_[YAL] ^{Zorlayıcı} ÖZNE sabah uyanır uyanmaz bana_[YÖN] ^{Eden} TÜMLEÇ pilav_[YÜK] ^{Etkilenen} NESNE pişirttirdi.

16e) (O)_[YAL] ^{Zorlayıcı} ÖZNE sabah uyanır uyanmaz bana_[YÖN] ^{Tetikleyici} TÜMLEÇ pilav_[YÜK] ^{Etkilenen} NESNE pişirttirdi.

16f) * (O)_[YAL] ^{Zorlayıcı} ÖZNE sabah uyanır uyanmaz *hizmetçiye_[YÖN] ^{Eden} TÜMLEÇ pilav_[YÜK] ^{Etkilenen} NESNE pişirttirdi bana_[YÖN] ^{Tetikleyici} TÜMLEÇ.

Ettirgenleştirmeye sağlanan üye artırımının söz dizimine yansımadağı, üyelerinin seçimli gerçekleştiğı (16g)'deki gibi yapılarda anlam belirsizliğinin ya da ikili okuma olasılığının daha fazla olduğu ileri sürülebilir. Zira (16g)'nin Öznesinin Zorlayıcı mı Tetikleyici mi olduğu belli değildir. İlk olasılığın ifade biçiminin yine söz diziminin kapasitesi dâhilinde (16h)'deki gibi olacağı düşünülebilir. Ancak böyle bir biçimin de edilgenliğin alternatif ifade biçiminde olduğu gibi diğer dillerden aktarma yapılardan biri olduğu, Türkçenin aslı yapıları içinde yer almadığı söylenebilir.

16g) O_[YAL] ^{???} ÖZNE Bir sığır ve bir de at kestirip, etlerini_[YÜK] ^{Etkilenen} NESNE ayrı ayrı pişirttirdi.

16h) O_[YAL] ^{Zorlayıcı} ÖZNE benim aracılığım_[VAS] ^{Tetikleyici} TÜMLEÇ hizmetçiye_[YÖN] ^{Eden} TÜMLEÇ pilav_[YÜK] ^{Etkilenen} NESNE pişirttirdi.

Sonuç

Türkçenin diğer dillerde olduğu söz dizimsel açıdan geniş ifade olanakları yoktur. Türkçenin kendine özgü belirli söz dizimsel bir kapasitesi ve sınırlılığı vardır. Türkçe söz diziminin bu kapasite ve sınırlılıkların ön gördüğü şartlar altında ifade olanakları vardır. Türkçe söz diziminin sınırlılıklarını, kısıtlarını ve olanaklarını fiilin söz dizimsel istem bilgisinin belirlenmesiyle ortaya çıkan 11 söz dizimsel yapının belirlediği görülmüştür. 11 söz dizimsel yapının dil bilgisel bağlamın etkisiyle seçimli kullanılabilen alternatif biçimleri olmakla bunların Türkçe söz diziminin söz dizimsel kapasite, sınırlılık ve kısıtları etkisi yoktur. 11 söz dizimsel yapının ön gördüğü kapasite, sınırlılıklar ve kısıtlıklar ettirgenleştirme ve edilgenleştirme gibi dil bilgisel süreçlerle aşılmaya çalışılmasına karşın Türkçe söz dizimi bu girişimleri engeller. Bu durum, genellikle birden fazla anlamsal kategorisinin tek söz dizimsel yapıyla ifade edilmesinden ötürü ya söz dizimsel karmaşıklığa ya da ettirgenliğin bir alt türü sayılabilecek “zorlama” gibi yeni anlam kategorilerinin oluşmasının önünü açmıştır. Söz dizimsel sınırlılıklar, dil bilgisel süreçlerin sağladığı anlam ya da anlamsal kategorinin söz dizimsel yansımaları da engellemek anlamına geldiğinden anlamın söz dizimsel izi takip edilememektedir. Bu da dil bilgisel süreçlerle sağlanan anlamsal kategorilerin anlamsal yapıya hapsedilmesiyle sonuçlanır. Diğer dil bilgisel süreçlerin de söz dizimin sınırlılıklarına takılacağı ve bunun farklı ifade olanakları ve farklı anlam süreçlerinin gelişmesine yol açacağı rahatlıkla ön görülebilir. Devam çalışmalarında diğer dil bilgisel süreçlerin bu araştırma kapsamında belirlenen söz dizimsel sınırlılıklardan nasıl ve ne denli etkilendiğinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Özellikle ortak söz dizimsel yapıları kullanan farklı fiil şekillerinin söz dizimsel yapının anlamından ne kadar etkilendiği merak uyandıran bir mesele olarak araştırmacıları bekliyor.

Kaynakça

- Ágel, V. ve Fischer, K. (2010). Dependency grammar and valency theory. B. Heine and H. Narrog (Eds.), *The oxford handbook of linguistic analysis* içinde (ss. 223-255). New York: Oxford University Press.
- Aksan, Y. vd. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. İstanbul, Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>

- Branigan H.P. vd. (2007). Contributions of animacy to grammatical function assignment and word order during production. *Lingua*, 118 (2008), 172–189.
- Çakır, S. (2015). Island constraints in Turkish: A Grammaticality judgment study.
- D. Zeyrek, Ç. Sağın Şimşek, U. Ataş ve J. Rehbein (Eds.), *Ankara Papers in Turkish and Turkic Linguistics* içinde (ss. 68-76). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Çakır, S. (2016). Island constraints and adjunct & argument asymmetry in Turkish. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 27 (2), 1-15.
- Daneš, F. (1994a). The sentence-pattern modal of syntax. P. A. Luelsdorff (Ed.), *The Prague school of structural and functional linguistics: A short introduction* içinde (ss. 197- 223). Amsterdam/Philadelphia: Jhon Benjamins B.V.
- Daneš, F. (1994b). Some thoughts on semantic structure. P. A. Luelsdorff, J.Panevová, Petr Sgall (Eds.), *Praguiana 1945-1990* içinde (ss. 71- 86). Amsterdam/ Philadelphia: Jhon Benjamins B.V.
- Dik, S. C. (1989). *The Theory of Functional Grammar* (Part I: The Structure of the Clause). Dordrecht: Foris.
- Dizdaroğlu, H. (1963). *Türkçede Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesi fiillerinde isteme göre anlam değişiklikleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Doğan, N. (2015). Türkçe Çift Nesneli Bir Dil midir? *Turkish Studies*, 10(8), 919-940.
- Doğan, N. (2017a). Türkçede İstem Değiştirimi I: Ettirgenleştirme. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6(14), 193-214
- Doğan, N. (2018). Söz dizimsel açıdan Türkçe fiil sınıfları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), 2204-222 .
- Erdem, M. (2000). Historical Development of Reflexive, Reciprocal, Causative Passives in Turkish (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Manchester, Manchester.
- Göksel, A. (1995). Voice in Turkish. D. C. Bennett, Th. Bynon & B. G. Hewitt (Eds.), *Subject, Voice and Ergativity* içinde (ss. 82-102). London: University of London.
- Göksel, A. (1996). Passivization in Turkish. *Current Issues in Turkish Linguistics* (ss.61-74). Ankara: Hitit Yayınevi,
- Hacıeminoğlu, N. (1991). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Herbst, T. (2007). Valency Complements or Valency Patterns? T. Herbst, K.G. Votteler (Eds.), *Valency – theoretical, descriptive and cognitive issues* içinde (ss. 15-36). Berlin: New York: Mouton de Guyter.
- Horák, A. (1998). Verb valency and semantic classification of verbs. *Proceedings of TSD, September 23-26, 1998* içinde (ss. 61-66). Brno: Masaryk University.
- Işık Alkaç, G. (1986). Yapısal sözdizimi açısından Türkçede eylem kategorileri. *Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri 9-10 Ağustos 1984* içinde (ss.1-20). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (Nurettin Demir, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kıran, Z. & Kıran, A. (2013). *Dilbilime Giriş*. İstanbul: Seçkin yayıncılık.
- Kornfilt, J. 2003. Unmasking the Sentential Subject Constraint in Turkish. A.S. Özsoy, D. Akar, M. Nakipoğlu Demiralp, E.E. Erguvanlı Taylan & A. Aksu Koç (Eds.). *Studies in Turkish Linguistics* (ss. 95-105). İstanbul: Boğaziçi University Press.

- McCloskey, J. (1993). Constraints on Syntactic Processes. J. Jacobs, A. von Stechow, W. Sternefeld, T. Vennemann (Eds.), *Syntax- An International Handbook of Contemporary Research* içinde (ss. 496-505), Berlin- New York: Walter de Gruyter.
- Özsoy, S. (1996). A' dependencies in Turkish. B. Rona (Ed.). *Current Issues in Turkish Linguistics* içinde (ss. 139-158). Ankara: Hitit Yayınevi.
- Özsoy, S. (2009). Argument Structure, Animacy, Syntax and Semantics of Passivization in Turkish: A corpus-based approach. Y. Kawaguchi, M. Minegishi, & J. Durand (Eds.), *Corpus Analysis and Variation in Linguistics* içinde (ss. 259-279). Amsterdam: John Benjamins.
- Perlmutter, D. (1970). Surface Structure Constraints in Syntax. *Linguistic Inquiry*, 1(2), 187-255.
- Ross, J. R. (1969). Constraints on variables in syntax (Ph.D. dissertation, MIT.), <https://babel.ucsc.edu/~hank/ross67.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Sanders, G. (1970). Constraints on constituent ordering. *Papers in linguistic*, 2 (3), 460-502.
- Saussure, F. (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. (Berke Vardar, Çev.) İstanbul: Multilingual.
- Sezer, E. (1983). The unmarked sentential subject constraint in Turkish. D. I. Slobin, K. Zimmer (Eds.), *Studies in Turkish Linguistics* içinde (ss.123-136), Amsterdam/ Philadelphia: JBP
- Shibatani, M. (1985). Passives and Related Constructions: A Prototype Analysis. *Language*, Vol. 61(4), 821-848.
- Schwartz, A. (1972). Constraints on movement transformations. *Journal of Linguistic*, 8(1), 35-85.
- Taneri, Mübeccel (1993). The Morpheme -II/(I)n: The syntax of Personal Passives, Impersonal Passives and Middles in Turkish (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Kansas, Kansas.
- Uzun, N. E. (2000). *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.
- Uzun, N.E. (2004). *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları, Türkçe üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Yüksel, S. (2006). *Türkçede biçim ve cümle dersleri*. İstanbul: Multilingual.
- Zidani-Eroğlu, Leyla (1997). Exceptionally Case-marked NP's as Matrix Objects. *Linguistics Inquiry*, 28 (2), 219-230.
- Wunderlich, D. (2006). Towards a structural typology of verb classes. D. Wunderlich (Ed.), *Advances in the theory of the lexicon* (ss. 145-157). Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Extended Abstract

It can be argued that besides the natural limitations of languages arising from being a form, there are also some other special limitations arising from grammar. The forms used by languages are different from each other in terms of both sign and structure and are specific languages. Each form, therefore, has some natural limitations and constraints specific to languages. If the sentence is a form or structure that describes events that take place in the non-linguistic world, it can be said that this structure takes shape according to the event it denominates, but this form is affected by the syntax of languages and grammatical processes. There has been no serious research on the limitations of syntax to date. It is necessary to determine what the source of Turkish syntactic limitations are, what limitations and possibilities the Turkish syntactic limitations offer, what basic syntactic complexity and ambiguity are caused by the limitations in terms of the future of syntax and morphology relations and lexical semantic research. The capacity and limitations of a language's syntax can only be determined through syntactic structures that can be obtained by describing the valency of verbs. For this reason, the theoretical framework of the research is based on valency grammar and the data of studies conducted from this point of view. The research is limited to Turkey Turkish. A corpus-based approach was adopted to validate the theoretical claim. Most of the sample sentences used were drawn from the Turkish National Corpus (TUD).

The potential of verb valency forms in languages reveals certain linguistic forms or basic syntactic structures. Based on the logical and syntactic valency classes of Turkish verbs, it has been determined that the following syntactic structures are prioritized:

Table 1: Basic Syntactic Structures of Turkish

a.	[NOM]SUBJECT + Verb
b.	[NOM] SUBJECT + [ACC]OBJECT + Verb
c.	[NOM] SUBJECT + [DAT] COMPLEMENT + Verb
d.	[NOM] SUBJECT + [ABL] COMPLEMENT + Verb
e.	[NOM] SUBJECT + [INS] COMPLEMENT + Verb
f.	[NOM] SUBJECT + [LOC] COMPLEMENT + Verb
g.	[NOM] SUBJECT + [ACC] OBJECT + [DAT] COMPLEMENT + Verb
h.	[NOM] SUBJECT + [ACC] OBJECT + [ABL] COMPLEMENT + Verb
i.	[NOM] SUBJECT + [DAT]TÜMLEÇ + [ABL] COMPLEMENT + Verb
j.	[NOM] SUBJECT + [ACC] OBJECT + [INS] COMPLEMENT + Verb
k.	[NOM] SUBJECT + [ACC] OBJECT + [DAT] COMPLEMENT + (ABL) COMPLEMENT + Verb

When evaluated in terms of taking place in each syntactic structure, it can be mentioned that the most important complement is NOM and there is a complement hierarchy that can be expressed as NOM > ACC > DAT > ABL > INS > LOC. It can be said that lexical and grammatical processes with syntactic effects follow this hierarchy.

There is a direct correlation between basic syntax structures and the capacity and limitations of syntax. From the basic syntax structures, the capacity and limitations of a language's syntax can be determined. Based on the syntactic structures given in Table 1, some generalizations can be reached about the capacity and limitations of Turkish syntax and the constraints and possibilities they foresee. These can be expressed as (i) at least one member constraint, (ii) impossibility of the second case (ii) at most four member constraints. From the syntactic structures in Table 1, it is understood that the Turkish syntax only allows a certain number of complements with certain case suffixes and prevents the occurrence of the same type of complements in the sentence. Semantic and grammatical processes generally operate within the capacities and limitations of these basic forms or structures. Some grammatical processes, such as passivization and causation, sometimes challenge the capacities and limitations of syntax. On the other hand, the syntactic capacity and limitations of languages either completely prevent or restrict the attempts of grammatical processes to a certain extent. This situation sometimes causes syntactic complexity and ambiguity, in other words, polysemy, and sometimes new expression forms and meaning categories develop. This means that syntax has a significant effect on semantic categories such as causativeness, passivity, provided by grammatical processes.

(i) At Least One Member Constraint

This constraint also means that single-membered verbs cannot be passivated either, since passivisation is a grammatical operation that reduces members, and the syntax often does not allow for this (1b, 2b).

1a) Yemek_{[NOM] Patient} _{SUBJECT} pişti.

1b) * ___ pişildi.

Since grammatical processes that reduce the number of argument of the verb, such as passivisation in Turkish, force the use of common syntactic structures to express different semantic categories, some semantic ambiguities or more than one reading are possible. In (3a), (4a) and (5a), the number of arguments of the verb to *yıkamak*, *yıklamak* and *gerilmek*, respectively, has been reduced by grammatical processes that reduce arguments, and structures that share the same syntax have been formed. It can be said that this situation, which can be called "syntactic complexity", leads to ambiguity as it allows more than one reading. Although their syntactic structures are the same (3a), reflexivity and passive; (4a) can be read as passive and unaccusative, and (5a) as unergative.

- 3a) $\text{Çocuk}_{[\text{NOM}]}^{\text{Agent}} \text{SUBJECT}$ yıkandı.
 3b) $\text{Çocuk}_{[\text{NOM}]}^{\text{Agent}} \text{SUBJECT}$ (kendi) yıkandı.
 3c) $\text{Çocuk}_{[\text{NOM}]}^{\text{Patient}} \text{SUBJECT}$ (annesi tarafından) yıkandı.
 4a) $\text{Duvar}_{[\text{NOM}]}^{\text{Patient}} \text{SUBJECT}$ yıkıldı.
 4b) $\text{Duvar}_{[\text{NOM}]}^{\text{Patient}} \text{SUBJECT}$ (kendi kendine) yıkıldı.
 4c) $\text{Duvar}_{[\text{NOM}]}^{\text{Patient}} \text{SUBJECT}$ (görevliler tarafından) yıkıldı.
 5a) $\text{Çocuk}_{[\text{NOM}]}^{\text{Patient}} \text{SUBJECT}$ gerildi.

(ii) *Second Case Impossibility Constraint*

Turkish syntax generally does not allow more than one case-affixed complement or syntactic argument of the same type to occur in the same grammatical function in a sentence. In other words, in the sentence, at most one NOM, at most one ACC, at most one DAT complement can be found. For example, when the basic sentence structure patterns of Turkish are examined, the syntax does not allow two complement or syntactic arguments with the same case as complement. Although Turkish normally allows 4 (four) members in its syntax, in (6c and 7b) the syntactic argument with the dative case that causativization tries to add to the syntax is blocked. This resulted in the use of the same syntactic structure by different verb forms.

- 6a) $\text{O}_{[\text{NOM}]}^{\text{Agent}} \text{SUBJECT}$ $\text{porsiyonları}_{[\text{ACC}]}^{\text{Patient}} \text{NESNE}$ $\text{plastik tabaklara}_{[\text{DAT}]}^{\text{Goal}} \text{COMPLEMENT}$ koydu.
 6b) $(\text{Ben})_{[\text{NOM}]}^{\text{Trigger}} \text{SUBJECT}$ $\text{Porsiyonları}_{[\text{ACC}]}^{\text{Patient}} \text{NESNE}$ $\text{plastik tabaklara}_{[\text{DAT}]}^{\text{Goal}} \text{COMPLEMENT}$ koydurдум.
 6c) $*(\text{Ben})_{[\text{NOM}]}^{\text{Trigger}} \text{SUBJECT}$ $\text{Porsiyonları}_{[\text{ACC}]}^{\text{Patient}} \text{NESNE}$ $\text{ona}_{[\text{DAT}]}^{\text{Agent}} \text{COMPLEMENT}$ $\text{plastik tabaklara}_{[\text{DAT}]}^{\text{Goal}} \text{COMPLEMENT}$ koydurдум.
 7a) $\text{Ceren}_{[\text{NOM}]}^{\text{Agent}} \text{SUBJECT}$ $\text{arkadaşına}_{[\text{DAT}]}^{\text{Goal}} \text{TÜMLEÇ}$ $\text{soru}_{[\text{ACC}]}^{\text{Theme}} \text{OBJECT}$ sordu.
 7b) $*\text{Öğretmen}_{[\text{NOM}]}^{\text{Trigger}} \text{SUBJECT}$ $\text{Ceren}'e_{[\text{DAT}]}^{\text{Agent}} \text{COMPLEMENT}$ $\text{arkadaşına}_{[\text{DAT}]}^{\text{Goal}} \text{COMPLEMENT}$ $\text{soru}_{[\text{YACC}]}^{\text{Theme}} \text{OBJECT}$ sordu.

(iii) *Maximum 4 (Four) Members Condition*

Syntactic structures of Turkish cannot consist of more than four syntactic members. In (8d), it can be argued that a syntactic and semantic structure is formed in which both readings are possible, since the capacity of syntax is tried to be exceeded by secondary causation. It can be said that the verb form *aldirtmek* in the (18d) means both to have someone else do the action directly and to have someone else do it indirectly, only this time by using an intermediary. In order for the second reading to be possible, the new member added by the second causative must occur in the syntax, but a new semantic category is formed because the syntax does not allow this. This semantic category, which can be called "force", can be accepted as a subtype of causation.

- 8a) $(\text{O})_{[\text{NOM}]}^{\text{Agent}} \text{SUBJECT}$ $\text{marketten}_{[\text{ABL}]}^{\text{Source}} \text{COMPLEMENT}$ sadece $\text{maya ve yoğurt}_{[\text{ACC}]}^{\text{Theme}} \text{OBJECT}$ aldı.
 8b) $(\text{Ben})_{[\text{NOM}]}^{\text{Trigger}} \text{SUBJECT}$ $\text{adresini verdiğim marketten}_{[\text{ABL}]}^{\text{Source}} \text{COMPLEMENT}$ sadece $\text{maya ve yoğurt}_{[\text{ACC}]}^{\text{Theme}} \text{OBJECT}$ aldirdim. TUD
 8c) $(\text{Ben})_{[\text{NOM}]}^{\text{Trigger}} \text{SUBJECT}$ $\text{Ona}_{[\text{DAT}]}^{\text{Agent}} \text{COMPLEMENT}$ $\text{marketten}_{[\text{ABL}]}^{\text{Source}} \text{COMPLEMENT}$ sadece $\text{maya ve yoğurt}_{[\text{ACC}]}^{\text{Theme}} \text{OBJECT}$ aldirdim.
 8d) $\text{Arkadaşım}_{[\text{NOM}]}^{\text{Obliger}} \text{SUBJECT}$ az önce $\text{bana}_{[\text{DAT}]}^{\text{Agent}} \text{COMPLEMENT}$ $\text{matara}_{[\text{ACC}]}^{\text{Theme}} \text{OBJECT}$ aldirtti.

Turkish does not have wide expression possibilities in terms of syntactic as in other languages. Turkish has a specific syntactic capacity and limitation. Turkish syntax has possibilities of expression under the conditions stipulated by these capacities and limitations. It has been seen that the limitations, constraints, and possibilities of

Turkish syntax are determined by 11 syntactic structures that emerge with the determination of the syntactic volition of the verb. There are alternative forms of syntactic structure that can be used selectively with the effect of grammatical context, but these have no effect on the syntactic capacity, limitations, and constraints of Turkish syntax. Although the capacity, limitations and constraints of the syntactic structure are tried to be overcome with grammatical processes such as causation and passivisation, Turkish syntax prevents these attempts. This has led to either syntactic complexity or the formation of new meaning categories such as "force", which can be considered a sub-type of causation, since more than one semantic category is usually expressed with a single syntactic structure. Since syntactic limitations mean preventing the syntactic reflection of the meaning or semantic category provided by grammatical processes, the syntactic trace of the meaning cannot be followed. This results in the confinement of semantic categories provided by grammatical processes to the semantic structure. It can easily be foreseen that other grammatical processes will also be caught in the limitations of syntax and this will lead to the development of different expression possibilities and different semantic processes. In follow-up studies, it is important to determine how and how much other grammatical processes are affected by the syntactic limitations determined within the scope of this research. An interesting issue awaits researchers as to how much different verb forms that use common syntactic structure